

Het historische belang van de doopverklaringen

prof.dr. Leo J. Koffeman

*Lezing bij de ondertekening van twee doopverklaringen,
onder auspiciën van de Raad van Kerken in Nederland.*

Heiloo, 29 mei 2012

In de kerk van mijn jeugd stond de doopvont alleen in de kerk als 'er dopen was'. Een kleine zilveren schaal, geplaatst op een houten standaard, met een bovenstuk in de vorm van een adelaar. Gedragen op adelaarsvleugelen dus. Toch viel hij een beetje in het niet naast de veel grotere adelaar die op de kansel week in week uit de Statenbijbel torste. Na de doopdienst werd de doopvont snel weer opgeborgen. Overigens werd er wel dikwijls gedoopt.

In de wijkgemeente waarvan ik nu deel uitmaak, staat de doopvont permanent op het liturgisch centrum. Een forse stenen zuil, met daarop een flinke metalen schaal. Geplaatst naast de paaskaars. Gedoopt wordt er niet zo vaak. Wel lopen we in de Paasnacht langs paaskaars en doopvont, ontsteken we het licht en raken we, desgewenst, het water aan om onze eigen doop te gedenken.

In pakweg vijftig jaar is er dus veel gebeurd, en dat zeker niet alleen in de kerk waartoe ik behoorde en nog behoor, toen de Gereformeerde Kerken in Nederland, nu opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. Er is veel gebeurd, ook als het gaat om de doop.

Ik herinner me de toon, meer dan de inhoud, van de gesprekken bij de koffie op zondagmorgen bij ons thuis in de pastorie, over een gezin dat was overgegaan naar een Pinkstergemeente en zich daar had laten overdopen. Dat beloofde niet veel goeds. Wat later was er de onrust over de 'overdoop' van prinses Irene, in Rome. Juist rond de doop werden de tegenstellingen tussen de kerken, tussen hen en ons, scherp ervaren.

Intussen is de diepe betekenis van de doop herontdekt, en daarmee – want het een kan niet zonder het ander! – hebben kerken ook meer oog gekregen voor elkaar. Daar ligt dan ook precies primair het belang van deze bijeenkomst, hier vanmiddag.

Het tijt keerde in de jaren zestig van de vorige eeuw, en snel ook. Al in 1967 kwamen de eerste oecumenische bilaterale dooperkenningen tot stand, tussen de Rooms-Katholieke Kerk en vier kerken uit Protestantse hoek afzonderlijk, de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, en de Remonstrantse Broederschap. Tussen protestanten onderling lag het in de praktijk niet moeilijk, overigens. Overgang naar een andere kerk werd misschien wel met enig misprijzen gezien, maar het doopbewijs werd uiteraard meegegeven en vanzelfsprekend aanvaard.

In 1982 leek de weg vrij voor verdere stappen. De Commission on Faith and Order van de Wereldraad van Kerken, waarin de op dat moment in Nederland nog nauwelijks zichtbare kerken van de orthodoxe traditie, protestantse kerken van velerlei kleur en ook niet-sacramentele kerken als de Quakers op gelijke voet samenwerken met de Rooms-Katholieke Kerk, aanvaardde de zogenaamde Lima- of BEM-rapporten over doop, eucharistie en ambt. Dat kon beschouwd worden als het gladstrijken van de laatste plooiën als het gaat over de doop. Bij de eucharistie lag het ingewikkelder, en als het over het ambt gaat was er wel de nodige toenadering (convergentie), maar nog weinig overeenstemming (consensus), maar over de doop waren we het eigenlijk wel eens, toch? Het Lima-doopt rapport is op dit punt op zijn minst gematigd optimistisch. Enerzijds wordt gesteld: "Het onvermogen van de kerken om elkaars dooppraktijken te erkennen als uitdrukking van de ene doop, en hun feitelijke verdeeldheid ook waar sprake is van wederzijdse dooperkenning,

maken op dramatische wijze zichtbaar dat het getuigenis van de Kerk gebroken is” (BEM/B, § 6 comm). Maar vastgesteld wordt ook dat wederzijdse dooperkenning in toenemende mate plaatsvindt. Dat is belangrijk en verdient verdere navolging, omdat het de in Christus gegeven eenheid zichtbaar maakt (vgl. BEM/B, § 15). Eigenlijk ziet het rapport nog maar één echt lastig punt, en dat betreft de verhouding van kinderdoop en doop op belijdenis, maar ook daar valt een voorzichtig optimisme te bespeuren: in sommige kerken komen beide praktijken al naast elkaar voor ‘als gelijkwaardige alternatieven’, en wellicht zouden andere kerken daaraan een voorbeeld kunnen nemen (BEM/B, § 12 comm). De dan nog bestaande praktijk van overdopen heeft toch zijn tijd gehad? Nog één citaat uit het rapport: “Naarmate de kerken elkaar meer en meer begrijpen en aanvaarden en nauwere banden aangaan in getuigenis en dienst zullen ze bereid zijn af te zien van elke praktijk die de sacramentele integriteit van andere kerken in twijfel zou kunnen trekken of die afbreuk zou doen aan de onherhaalbaarheid van het sacrament van de doop” (BEM/B, § 13 comm).

De BEM-rapporten, vertaald in vele talen, werden een oecumenische bestseller, tot op vandaag qua bekendheid en verspreiding niet overtroffen. En de kerken reageerden met grote betrokkenheid, en wat de doop betreft met grote instemming. Broeder Max Thurian van Taizé verzamelde de reacties in zes banden, en Faith and Order had de nodige stof tot nadenken.

De balans werd in eerste instantie opgemaakt toen weer eens een assemblee van Faith and Order werd gehouden, een algemene vergadering waarheen alle ruim driehonderd lidkerken van de Wereldraad hun afgevaardigden konden sturen. We schrijven 1993, en we zijn op weg gegaan naar het Spaanse bedevaartsoord, bekender dan Heiloo, Santiago de Compostela. Maar vooral – om met het motto van de vergadering te spreken – “op weg naar gemeenschap (koinonia) in geloof, leven en getuigenis”. Nu melden zich ook de eerste kerken uit de Pinksterbeweging.

Gemeenschap in leven – dan wordt vooral bedoeld op het sacramentele leven van de kerken. En dus komt in dat perspectief de doop – en daarmee de dooperkenning – opnieuw intensief aan de orde. Het wordt de eerste aanbeveling in het desbetreffende rapport: verdere stappen dienen te worden gezet op de weg naar wederzijdse erkenning van de doop. Met blijdschap wordt vastgesteld dat in de praktijk gelukkig steeds minder sprake is van overdoop: het achterwege laten daarvan is immers al een praktische vorm van dooperkenning, ook waar nog geen handtekeningen zijn gezet. Laat de kerken dan ook die volgende stap zetten, zoals we vandaag hier doen: wederzijdse dooperkenning, liefst vergezeld van een door de kerken gemeenschappelijk gebruikt doopcertificaat. Aldus Santiago de Compostela.

Op dat punt volgt in het rapport, wat onverhoeds, een belangrijke vraag. Een vraag met een impliciete waarschuwing, zou je kunnen zeggen: ‘weet wel wat je doet!’. De vraag is namelijk deze: als kerken in staat zijn elkaars doop te erkennen, wat zegt dat dan over de wederzijdse erkenning als kerken? Zijn er dan ook geen andere elementen in het leven en het getuigenis van die andere kerken die erkend kunnen worden? Het rapport laat het daarbij, maar ik waag het de vraag nog een beetje verder toe te spitsen: als we elkaars gedoopten niet meer overdopen, is de consequentie dan niet – vroeger of later, maar toch! – dat we elkaars geloofsgemeenschappen dan ook ‘kerken in de volle betekenis van het woord’ durven te gaan noemen?

Nog anders gezegd, en nu wel weer met het rapport van Santiago de Compostela: biedt een wederzijdse dooperkenning niet de basis voor een ‘baptismale ecclesio-logie’, een op de gezamenlijk beleden betekenis van de doop gefundeerde gezamenlijke theologische visie op kerk-zijn? Is een wederzijdse dooperkenning niet per definitie een eerste stap die volgende stappen moet uitlokken? De suggestie van het rapport is duidelijk.

Daar ligt in de tweede plaats het belang van wat wij hier vandaag mogen beleven. Kerken – en nu niet meer de kleine protestants-katholieke kring van de jaren zestig, maar ook kerken uit de orthodoxe traditie, en uit pentecostale kring – hebben meer oog gekregen voor elkaar, maar dat is geen eindpunt van een proces, maar veeleer een eerste stap in een nieuw proces. We erkennen wederzijds geen min of meer voldongen feiten, waar we als het ware niet onderuit kunnen. Maar we verplichten ons ook verder aan elkaar.

Intussen is Faith and Order verder gegaan op de ingeslagen weg. Santiago de Compostela maakte vanuit de hernieuwde bezinning op de doop de ecclesiologie tot een centraal thema in de theologische bezinning. Wat betekent het nu eigenlijk om kerk te zijn? Waar gaat het dan ten diepste om? Na twee tussenrapportages, waaronder het rapport *The Nature and Mission of the Church*, wordt volgend jaar, op de tiende assemblee van de Wereldraad, in Busan, Korea, een rapport aangeboden onder de simpele naam *The Church*. De hoop leeft dat dit rapport in de jaren daarna de status van de BEM-rapporten enigszins kan benaderen, en dat het bij uitstek het referentiepunt wordt voor de gesprekken tussen kerken over hoe men zichzelf en elkaar ziet. Want elk oecumenisch rapport is per definitie een stap op weg op een oecumenische pelgrimstocht die ons ver voorbij Santiago de Compostela voert. Of we het nu willen of niet.

In het oecumenisch denken over de kerk speelt de doop zeker sinds Santiago de Compostela een fundamentele rol, als bepalend voor de inlijving door de Geest in het lichaam van Christus (vgl. NMC, § 11, 21), als deelname in het geheimenis van de dood, de begraving en de opstanding van Christus (§ 31), als een van de genademiddelen waardoor God gemeenschap scheidt en in stand houdt (§ 67, 78, 96), als ingang tot een vollere manier van leven (§ 37), als aspect van de verbondenheid van lokale kerken (§ 65, 66, vgl. 99), als mede bepalend voor de continuïteit van de kerk door de eeuwen heen (§ 71), en als motivatie voor dienst en getuigenis in de wereld (§ 81, 85, 96).

Ik zei: elk oecumenisch rapport is per definitie een stap op weg op een oecumenische pelgrimstocht die ons ver voorbij Santiago de Compostela voert. Dat geldt ook voor de verklaringen die hier vanmiddag officieel worden ondertekend.

We hopen dat dit ook de komende jaren tot uitdrukking komt doordat ook andere kerken hun handtekening zetten.

Op een belangrijk punt – misschien wel het meest controversiële punt als het gaat om de doop – is weliswaar nog geen sprake van volledige overeenstemming, maar wel van een duidelijke toenadering. Ik bedoel natuurlijk de verhouding tussen kinderdoop en volwassenendoop. Het Limarapport over de doop kan er niet om heen dat hier geen overeenstemming is bereikt, en spreekt over mogelijke toenadering als een zaak van hoop voor de toekomst. Ook Santiago de Compostela komt op dit punt niet echt verder.

Intussen wordt door de verschillende documenten heen een aanvankelijk nog heel dun lijntje gaandeweg steeds dikker. Dan gaat het om een gedachte die in het BEM-rapport nog bijna in het voorbijgaan wordt aangeduid: “De doop heeft niet slechts te maken met de ervaring van één moment, maar betekent een levenslange groei in Christus” (BEM/B, § 9). In *The Nature and Mission of the Church* wordt die gedachte weer opgenomen (§ 76), maar nu nadrukkelijk ook om de discussie over kinderdoop en volwassenendoop te relativiseren, of liever – met het mooie Engelse equivalent voor ‘relativeren’ – ‘in perspectief te zetten’. In dit proces van levenslange groei in Christus – in de zin van ‘in Christus ingroeien’ – heeft de doop ‘ergens’ een plek. Ik citeer: “In dit (levenslange) proces wordt het geloof van de gelovige – of hij of zij nu werd gedoopt als zuigeling, of op een persoonlijke geloofsbelijdenis – gevoed door en getoetst aan het geloof van de Kerk” (§ 76). Het moment van de doop, hoe belangrijk ook, is en blijft een moment in een proces.

In een voetnoot wordt hierbij verwezen naar een ander document van Faith and Order. Het werd geschreven om uitvoering te geven aan de aansporing van Santiago de Compostela om de wederzijdse dooperkenning hoog op de oecumenische agenda te zetten. Het kwam in 2006 voor het eerst op tafel, onder de veelzeggende titel *One Baptism: Towards Mutual Recognition of Christian Initiation*.

Wat is nu de kern? Faith and Order karakteriseert de doop als een 'boundary-marker', een grensmarkering tussen kerken. Eén van de zaken waarmee kerken geneigd zijn zich ten opzichte van elkaar te profileren, of zelfs zich tegen elkaar af te zetten. Om hierin verder te komen is het uitgangspunt genomen in de liturgie. Dus er is niet primair gekeken naar de inmiddels klassieke theologische argumenten voor en tegen de kinderdoop, maar de inzet is genomen bij de liturgische praktijk van de kerken. Wat doen kerken *feitelijk*, en welke betekenis geven zij daaraan? Wat betekenen die feitelijke ontwikkelingen voor het theologisch nadenken over de doop? Kerken die vanouds de kinderdoop kennen en zelfs centraal stellen hebben te maken met het gegeven dat ouders die kinderdoop soms – en wellicht meer en meer? – niet vanzelfsprekend vinden, in een cultuur waarin autonome mensen toch vooral zelf moeten kunnen kiezen. Zo ontwikkelen zich nieuwe rituelen, zoals de kinderzegen, in kerken die daarvoor traditioneel geen ruimte konden bieden. In diezelfde culturele context, met de grote nadruk op persoonlijke ervaring, zoeken anderen binnen deze kerken naar de ervaring van een doop op belijdenis, overigens zonder daarmee noodzakelijkerwijs de ooit ontvangen kinderdoop volstrekt betekenisloos te vinden. Kerken als de Protestantse Kerk in Nederland hebben daarmee te maken, en weten zich ook geroepen daarin een positie in te nemen. Er wordt gezocht naar nieuwe liturgische rituelen. Zeer binnenkort verschijnt – onder de titel *Over dopen in de Protestantse kerk* – een handreiking voor het gesprek in kerkenraden over deze vragen.

In kerken en geloofsgemeenschappen waarin de kinderdoop niet wordt gepraktiseerd, komt men hetzelfde tegen: mensen willen zich soms aansluiten onder erkenning van de betekenis die de kinderdoop voor hen desondanks heeft. Dat hoeft de vraag om (opnieuw!) gedoopt te worden niet uit te sluiten, maar soms ziet men dat wel als een consequentie, en wil met niet opnieuw gedoopt worden. Maar kun je ook lid worden van een dergelijke gemeenschap zonder als volwassene te worden gedoopt? Ook hier wordt wel gezocht naar mogelijkheden om daaraan tegemoet te komen, en dit ook liturgisch tot uitdrukking te brengen.

Met andere woorden: de grensmarkeringen zijn allang niet meer uitsluitend grensmarkeringen *tussen* kerken. De discussies lopen *binnen* kerken. Of nog anders gezegd: de kerken staan meer dan ooit voor gezamenlijke vragen, en dat is te merken in de ontwikkeling van het liturgische leven van de gemeente.

Dat markeert een derde aspect van het historische belang van wat hier vandaag gebeurt: de erkenning, over eeuwenlang bestaande harde grenzen heen, dat we als kerken in de volle breedte van de oecumene, van orientaals-orthodox tot evangelisch en pentecostaal, voor gezamenlijke vragen staan, en dat we ons daarin ook aan elkaar verplicht weten. Dat is precies de kern en de betekenis van de Verklaring van onderlinge toenadering die vandaag door elf kerken wordt ondertekend.

De wederzijdse dooperkenning, inclusief de nuancering daarvan in de vorm van twee verklaringen, maakt duidelijk dat de doop geen grensmarkering meer is, niet grensbepalend maar grensverleggend!

In *One Baptism* wordt dat duidelijk als meteen al in de inleiding ruim aandacht wordt besteed aan de vraag wat 'erkenning' nu eigenlijk inhoudt. Erkenning is niet het verlenen van een bepaalde status aan een ander, maar het betekent dat onderkend wordt dat de ander die

kwaliteit, identiteit of status al heeft! Erkennen is dus altijd dankbaar erkennen, geen concessie, niet het – ‘vooruit dan maar’ – gebruik maken van een bevoegdheid.

Dat lijkt me een vierde aspect van belang in wat hier vanmiddag gebeurt: het is een daad van dankzegging. Erkennen betekent per definitie: de ander ontvangen als aan jou gegeven. Theologisch en spiritueel wordt het heel mooi gezegd in *One Baptism*: “Erkenning correspondeert met het eucharistisch karakter van de kerk waarin Gods handelen dankbaar wordt erkend en verkondigd” (*One Baptism*, § 12).

In *One Baptism* wordt in dit verband ook gesproken over de apostoliciteit van de kerk. In de oecumenische discussie wordt die over het algemeen sterk verbonden met de ambtsvraag. Daarmee wordt het al evenzeer een grensmarkering tussen kerken. Maar te weinig aandacht is er dan voor de apostoliciteit van de doop, en van het totale proces van initiatie waarin gelovigen hun plaats in de geloofsgemeenschap vormgeven, in spirituele vorming en groei.

Juist daarom zijn drie dimensies niet zo maar uit elkaar te trekken: het elkaar wederzijds erkennen als christen staat niet los van het als kerken erkennen van de doop van iemand die uit een andere geloofsgemeenschap overkomt, en daarin ligt al een kiem van wederzijdse erkenning – van het wederzijds ontvangen van elkaar in gemeenschap – als kerken. Daarin ligt ook een boodschap voor de samenleving.

Dat brengt me bij het belang van deze ondertekening voor de beeldvorming naar buiten. Als we het mooi willen zeggen: de missionaire betekenis.

Zeker, op heel veel buitenstaanders zal dit alles nauwelijks indruk maken. Zij zullen het vreemd blijven vinden (om het maar vriendelijk uit te drukken), dat het kennelijk zo weinig vanzelfsprekend is dat kerken het over deze dingen eens zijn, dat ze daarvoor een plechtigheid als deze moeten organiseren en dat ze daarvoor zelfs handtekeningen moeten zetten. Kerkelijke bureaucratie zal menigeen niet overtuigen, en dat hebben we ons te realiseren. Er is daarom geen reden om al te trots te zijn op wat we bereikt hebben en op wat we hier op dit moment gaan doen.

Maar we moeten ons ook weer niet te veel aantrekken van een cultuur die al te zeer focust op de beleving van het moment, op de *event*, en die weinig op heeft met duur, trouw, ontwikkeling, traditie en hoop. Daartegenover geven we ook bewust een signaal af, nu we weer een stapje verder zijn gekomen op de lange weg van Santiago de Compostela, de weg naar gemeenschap in geloof, leven en getuigenis. Een pelgrimage vraagt uithoudingsvermogen.

Daarin ligt dus eigenlijk een analogie met de doop zelf. Het moment is heel belangrijk, maar tegelijk: het heeft zijn betekenis alleen als moment in een proces.

Tot verdergaande stappen in dit proces verplicht zich elke geloofsgemeenschap die hier vandaag – of over een of meer jaren in Utrecht? – een handtekening zet. Dat weegt zwaar.

Anders gezegd: het echte belang van de doopverklaringen moet nog blijken.

Prof.dr. Leo J. Koffeman (1948; ljkoffeman@pthu.nl) is hoogleraar kerkrecht en oecumene aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Utrecht. Hij is tevens voorzitter van de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland, en lid van de Commission on Faith and Order van de Wereldraad van Kerken